

ТЕОРІЯ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ – СУЧАСНА МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ

С. О. ТЕРНО

Україна, м. Запоріжжя, Запорізький національний університет

Усі країни своє майбутнє пов'язують з освітою, оскільки саме освіта є найважливішим чинником економічного та соціального прогресу [6, с. 12]. Як зазначає А. Валицька, сьогодні змінюються принципи міжнародного діалогу: не воєнна сила, а вагомість та унікальність культурно-господарчого укладу країни визначають її місце за "круглим столом" цивілізації у третьому тисячолітті [1, с. 3]. Загальновизнаним є положення про те, що освіта цілковито пов'язана з процесом соціально-економічного та культурного розвитку країни. Сьогодні рівень освіти і культури, людські ресурси та інтелект все частіше відносять до розряду національних багатств та пов'язують з ними майбутнє країни [3, с. 5]. Показником розвитку людських ресурсів та потенціалу країни вважаються моральність та духовне здоров'я, різнобічність професійної підготовки, прагнення до інновацій, здатність до неординарних рішень – все це є важливим чинником прогресу [3, с. 5]. Враховуючи ймовірнісний характер соціальних перспектив, стверджує Х. Тхагапсоев, людина, її інтелектуальний і моральний потенціал перетворюється на "основний фактор саморозвитку суспільства" [9, с. 107]. "У зв'язку із цим, – продовжує він, – невимірно зростає роль обґрунтованого вибору" [9, с. 107]. А обґрунтований вибір без критичного мислення неможливий.

Необхідність розроблення теорії розвитку критичного мислення обумовлюється сукупністю трьох основних чинників: по-перше, відбувається інтелектуалізація праці, відповідно основна вимога ринку праці до людини – це вміння розв'язувати творчі задачі; по-друге, навчально-виховний процес має відповідати потребам дитини й виходити з них; по-третє, методика навчання має відповідати основним психолого-педагогічним закономірностям, а також закономірностям нейрофізіологічної діяльності мозку, що знаходяться в основі психічного розвитку.

Чи можна обійтися без теорії розвитку критичного мислення? Можна, й сьогоднішня практика навчання критичного мислення так і робить, оскільки методичні розробки в українській школі базуються на інтуїтивному відчутті й розмірковуваннях здорового глузду. Н. Тализіна, аналізуючи проблеми психології, стверджувала: "Якщо практична психологія відірвана від теоретичних основ науки, то тим самим вона відірвана від науки взагалі. Часто практик керується не науковими даними, а здоровим глуздом (добре ще, якщо такий у нього є)" [7, с. 111]. Як стверджував відомий фізик Людвіг Больцман: "Немає нічого практичніше, ніж хороша теорія" [4]. Для практичного вирішення складних проблем сучасної освіти необхідна плідна теорія. В теорії відбувається узагальнення і систематизація фактів (система узагальненого та достовірного знання [10, с. 85; 11, с. 452]). Теорія – це вища, сама розвинута форма організації наукового знання, що надає цілісне уявлення про закономірності та суттєві зв'язки певної галузі дійсності (свого об'єкта) [12, с. 649]. Теорія – це форма достовірного наукового знання про деякі сукупності явищ, що являє собою систему взаємопов'язаних тверджень і доказів, містить методи пояснення і передбачення явищ в даній предметній царині [5, с. 54]. Основними функціями теорії є пояснення, передбачення, практичне застосування та побудова класифікацій. Системність – це невід'ємна властивість теорії [2, с. 11].

Вході експериментального дослідження нами розроблено теорію розвитку критичного мислення, в основу якої покладений ідеалізований об'єкт – модель критичного мислення [8]. Відповідно до системного підходу в спроектованій моделі відображені властивості, склад, функція та генезис критичного розмірковування. Застосування принципу поглибленого розгляду досліджуваної проблеми призвело до ускладнення ідеалізованого об'єкта, який в ході дослідної роботи був представлений

кількома моделями: структурно-елементною моделлю, функціональною моделлю, генетичною та технологічною моделями.

Вихідним положенням теорії виступає постулат про те, що критичне мислення – це мислення усвідомлене, самостійне, рефлексивне, цілеспрямоване, обґрунтоване, контрольоване та самоорганізоване. А отже такий тип мислення мусить складатися із загальнометодологічних принципів і стратегій (змістовний блок) та широкого спектру процедур оцінювання та обґрунтування (операційний блок). Саме властивості критичного мислення дозволили встановити основні його складові: 1) загальнометодологічні принципи (переконання у необхідності самокорекції методу дослідження, увага до процедури дослідження; врахування інших точок зору; готовність бути критичним не лише по відношенню до інших, але й до себе); 2) загальні стратегії (розділити проблему на частини; розв'язати прості проблеми, що відбивають окремі аспекти основної проблеми; використати смислові та графічні організатори, аби представити проблему різними способами; розглянути окремі випадки, щоб "відчути" усю проблему; аналіз засобів та цілей); 3) процедури (усвідомлення проблеми та діалектичного зв'язку між суперечностями; доведення; знаходження контраргументів; пошук фактів, що суперечать власній думці; обґрунтування; оцінювання – вибір однієї із багатьох альтернатив, усвідомлення обмежень, що накладаються на висновок; спростування; узагальнення; побудова гіпотез; формулювання висновків).

Оскільки критичне мислення є мисленням самостійним, рефлексивним, цілеспрямованим, обґрунтованим та контрольованим, відповідно такий тип мислення потрібний не для розв'язання буденних простих проблем, а для вирішення складних ситуацій вибору – практичних завдань: розв'язання проблемних задач, формулювання висновків, ймовірної оцінки та ухвалення рішень.

Функціонування критичного мислення під час розв'язування проблемної задачі має таку послідовність: 1 етап – породження проблеми або зіткнення з проблемою; 2 етап – проблемна ситуація та проблемна задача створюють певну перешкоду в досягненні мети – ситуацію утруднення (блокада); 3 етап – відбувається переструктурування знань, способів дій, власних установок і досвіду та знаходиться ідея правильного розв'язку; 4 етап – обґрунтування віднайденого рішення та представлення його іншим (об'єктивація думки). Відповідно ці етапи розумового акту відбуваються на різних ієрархічно підпорядкованих рівнях: 1) операційний; 2) предметний, 3) рефлексивний; 4) особистісний; 5) комунікативний. Рівні перераховані у порядку їх умовного розташування один над одним. Перший та другий рівні виконують реалізацію змістовних функцій в розумовому процесі; третій, четвертий та п'ятий здійснюють регулятивно-смислові функції. Перебіг процесу критичного розмірковування відбувається наступним чином: 1) зіткнення з проблемою потребує рефлексивного та особистісного рівнів мислення (рефлексії наявних знань та власних здібностей), результативним завершенням цього етапу є усвідомлення задачі; 2) відбувається спроба подолати утруднення за допомогою наявних предметних способів дій та знань, яких бракує (розумовий процес розгортається на операційному та предметному рівнях); 3) переструктурування способів дій та знань, вироблення нового погляду, нових диспозицій, що завершується осяянням (процес мислення здійснюється на рефлексивному та особистісному рівнях); 4) обґрунтування віднайденого рішення та представлення результатів дослідження, що вимагає розгортання думки на всіх рівнях.

Вирішальним етапом у процесі критичного розмірковування є третій етап, на якому відбувається переструктурування знань, способів дій, власних установок й досвіду та, врешті-решт, знаходиться ідея правильного розв'язку. Завершується цей етап осяянням, тобто виходом із блокади на правильний шлях. Знаходження правильного шляху забезпечується аналізом через синтез, який дозволяє включити об'єкт у нові зв'язки і в силу цього він виступає у нових якостях, які фіксуються в нових поняттях; в об'єкті, таким чином, виявляється новий зміст; він ніби повертається кожного разу іншим своїм боком, в ньому виявляються нові властивості.

Для того, аби мислення перетворилося на усвідомлений, самостійний, рефлексивний, цілеспрямований, обґрунтований, контрольований та самоорганізований процес, необхідна наявність комплексу чинників: 1) цілі навчання (мотивація) – створення проблемної ситуації; 2) засіб навчання, який містить правила критичного розмірковування; 3) зміст навчання, поданий системою проблемних задач, що поступово ускладнюються; 4) метод навчання, який передбачає систематичне створення для учнів ситуацій вибору; 5) форма навчання, яка забезпечує діалог у процесі розв'язування ситуацій вибору; 6) метод контролю, що передбачає письмові завдання та наступну групову та індивідуальну рефлексію (аналіз і критику, самоаналіз і самокритику); 7) стиль навчання, який надає учню право на помилку, моделює ситуації виправлення помилок.

В своєму розвитку критичне мислення проходить чотири стадії (рівні): 1) висловлення простого оцінного судження на основі безпосереднього погляду на предмет (нижчий рівень); 2) формулювання двох полярних, "екстремальних" і свідомо неприйнятних поглядів на розв'язання поставленої проблеми та пошук "золотої середини"; 3) виявлення неадекватності твердження через послідовне розкриття невідповідності цього твердження низці загальноприйнятих положень і принципів; 4) усесторонній, багатоплановий та багатфакторний аналіз явища, підходу, принципу, твердження тощо, в процесі якого виявляється якомога більше факторів та умов, що впливають на перебіг процесу, оцінюється ступінь їх впливу і на цій основі виявляється значущий фактор і знехтувані, а також з'ясовуються ті умови, за яких первісно знехтуваний фактор набуває значущості, а первісно значущий – втрачає її (це найвищий рівень критичного мислення).

Отже, сучасна методика навчання історії повинна спиратися на положення теорії розвитку критичного мислення, а саме: створювати проблемні ситуації у процесі навчання; пропонувати проблемні задачі; знайомити учнів із принципами, стратегіями та процедурами критичного мислення; регулярно створювати ситуації вибору; організовувати діалог у процесі розв'язування проблемних задач (інтерактивні форми навчання); передбачати письмове викладення розмірковувань учнів з подальшою рефлексією; й нарешті, надавати право на помилку та моделювати ситуації виправлення помилок. За таких умов навчання мислення учнів набуватиме усвідомленості, самостійності, рефлексивності, обґрунтованості, контрольованості та самоорганізованості, тобто розвиватиметься мислення другого порядку (або високого порядку), яке називають критичним мисленням.

Література:

1. Валицкая А. П. Современные стратегии образования: варианты выбора / Валицкая А. П. // Педагогика. – 1997. – № 2. – С. 3-8.
2. Зорина Л. Я. Системность – качество знаний / Зорина Л. Я. – М. : Знание, 1976. – 64 с.
3. Иванова И. Н. О тенденциях развития современного образования / Иванова И. Н. // Инновации в образовании. – 2004. – № 3. – С. 5-23.
4. Климов В. Г. Информационные технологии в образовательном процессе на основе персональных компьютерных средств обучения / Климов В. Г. – 2007. Режим доступа до журналу: http://www.mgopu.ru/JOURNAL/13_klimov.doc
5. Маланов С. В. Психологические механизмы теоретического мышления: теория в науке и учебной деятельности : [монография] / Маланов С. В. / Мар. гос. ун-т. – Йошкар-Ола. – 2001. – 260 с.
6. Монахов В. М. Проектирование современной модели дистанционного образования / Монахов В. М. // Педагогика. – 2004. – № 6. – С. 11-20.
7. Талызина Н. Ф. "Уверена, что будущее психологии за деятельностным подходом" / Талызина Н. Ф. // Психологический журнал. – 2005. – Т. 26, № 4. – С. 105-113.
8. Терно С. О. Теорія розвитку критичного мислення (на прикладі навчання історії) / С. О. Терно : [посібник для вчителя]. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. – 105 с. Режим доступу до праці: <http://sites.znu.edu.ua/interactiv.edu.lab/125.ukr.html>
9. Тхагапсоев Х. Г. О новой парадигме образования / Тхагапсоев Х. Г. // Педагогика. – 1999. – № 1. – С. 103-110.
10. Философский словарь / [под. ред. И. Т. Фролова]. – [6-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Политиздат, 1991. – 560 с.

11. Философский энциклопедический словарь / [редкол.: С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичёв и др.] – [2-е изд.]. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.
12. Швырёв В. С. Теория / Швырёв В. С. // Философский энциклопедический словарь / [редкол.: С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичёв и др.]. – [2-е изд.]. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.